

XIV

ԱՆԱՆՈՒՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ (XVII Դ.)

Մատենադարանի № 3527 ձեռագիրը քարոզների, դավանաբանական և այլ նյութերի ժողովածու է, որի 1ա էջի առաջին կեսում, երեք անկանոն սյունակներում գտնվում է մանր նոսրագրով գրված առկն ժամանակագրությունը,¹ որը ժողովածուի մեջ ընդօրինակել են հետագայում՝ 1749 թ.։ Այդ երևում է ժողովածուի 2բ էջում միևնույն ձեռագրով գրված հետևյալ հիշատակագրությունից. «... Ի յետին ժամանակի գրեցի այս գիրս երեքշաբթի, թվայկանիս մեր Հայկազնի ՌՃՂԸ (=1749) և ամսեանն օգոստոսի ԺՆ (15)-ին»։

Ժամանակագրությունն սկսվում է 721 թվականից և վերջանում է 1652-ին, Փիլիպոս կաթողիկոսի Կ. Պոլիս գնալու վկայությամբ։ Սակայն ժամանակագրության վկայությունները ժամանակագրական հաջորդականությամբ չեն դասավորված. նույնիսկ սկզբի՝ 721 թ. և վերջի՝ 1652 թ. վկայությունները ժամանակագրության ոչ սկզբի և ոչ էլ վերջին եզրերն են։ Մինչդեռ սկզբնական եզրը վերաբերում է 611 թ. Մահմետի հանդես գալուն, իսկ վերջին եզրը՝ 1655 թ. Փիլիպոս կաթողիկոսի մահվանը։ Այսպիսով, ընդգրկված է հազար տարուց ավելի մի ժամանակաշրջան։ Սակայն, չնայած այս մեծ սահմանների ընդգրկմանը, ժամանակագրությունը բովանդակում է ոչ թե կարևոր դեպքերի սիստեմատիկ և հաջորդական մի շարահերթություն, այլ առանձին դեպքերի, ժամանակագրության հաջորդականությունից դուրս, մի շարահերթություն։

Եթե չհաշվենք Փիլիպոս կաթողիկոսին վերաբերող երկու և Սսի կաթողիկոս Ներսեսին վերաբերող մեկ վկայությունները, որոնք կարող էին մուծվել ժամանակագրությունը կազմվելուց տարիներ հետո, ապա ժամանակի տեսակետից վերջին եզրը կդառնա 1585 թվականը, իսկ այս տարեթվի առկ կարդում ենք. «ՌՂԴ (1585) Օսման փառան իյառ Թարվեզ և մեզ զտավ գրին»։

Ինչպես դժվար չէ եզրակացնել, սույն հատվածի հեղինակը եղել է վերո-

¹ Ժողովածուի 118ա—119ա էջերում գտնվում է «Դարագլուխը որ եղեն ի վերայ աշխարհի» ժամանակագրությունը։ Իսկ 125բ—129բ էջերում գտնվում է մի այլ ժամանակագրություն։ Վերջինս սկսվում է աշխարհի ստեղծագործությունից, թվում է նահապետներին, մինչև Քրիստոսի ծնունդը։ Այնուհետև նշում է տիեզերական ժողովուրդը և հայ կաթողիկոսների հաջորդական ցանկը, թե ով քանի տարի է կաթողիկոսական իշխանություն վարել։ Սույն ցանկը սկսվում է Գր. Լուսավորելով և վերջանում Հովհան Օձնեցիով։ Ժամանակագրության վերջին վկայությունը վերաբերում է XIII դարին՝ «Եւ ԶԹ թվին Հայոց մոլորումն յունաց ի դատկէն...» և այլն։ Վերոհիշյալ երկու բնագրերը պատմական առանձին արժեք չեն ներկայացնում. այդ պատճառով էլ հրատարակությունից դուրս հանեցինք։

հիշյալ դեպքերին ժամանակակից անձնավորություն և եթե վերջինիս էլ վերադրենք ժամանակագրությունը, կնշանակի ժամանակագրությունը կազմվել է XVI դարի վերջին տասնամյակներում: Սակայն հնարավոր է, որ սույն ժամանակագրությունը կազմվել է XVII դարի երկրորդ կեսում, իսկ 1585 թ. ժամանակակից վկայությունը ժամանակագրության հեղինակը վերցրել է մի որևէ տեղից և նույնությամբ մուծել իր կազմած ժամանակագրության մեջ:

Ինչպիսին էլ լինի ժամանակագրության հեղինակի հարցը, այնուամենայնիվ, եղած վկայությունները մեծ մասամբ վերաբերում են արդեն հայտնի եղելություններին, որոնք վերցված են ոչ անհայտ հեղինակներից: Սակայն կան առանձին վկայություններ, որոնք որոշ շեղումներ են տալիս մեզ արդեն հայտնի դեպքերից, օրինակ. Պետրոս Գետադարձի մահը համաձայն Մ. Ուռհայեցու, տեղի է ունեցել 1056 թ.,¹ իսկ Օրմանյանը գրում է «1058-ին ատենները»: Մինչդեռ ներկա ժամանակագրության համաձայն Պետրոս Գետադարձը մահացել է 1057 թվականին: Հովհ. Սարկավազի մահն ընդունված է համարել 1129 թվականը,² սակայն մեր ժամանակագրությունն այդ դեպքը նշանակում է 1130 թվականի տակ և այլն:

¹ Մ. Ուռհայեցի, «Ժամանակագրութիւն», Վազպատ, 1898 թ., էջ 127: Հմմտ. Սըմբատ, «Տարեգիրք», Փարիզ, 1859, էջ 71:

² «Աղգապատում», էջ 1251: Պետրոս Ա. Գետադարձի մասին կենսագրական ուսումնասիրություն ունի Կոստանյանը «Տէր Պետրոս Ա. Գետադարձ» (Վազարշապատ, 1897) խորագրով, որի համաձայն Պետրոս Գետադարձին 1051 թ. հունվարի 6-ին Արծն ավանում ձերբակալում են և բանտարկում Առիճ բերդում, այնուհետև զատկական տոներին այստեղից տեղափոխում Կ. Պոլիս: Պետրոսը այստեղ մնում է չորս տարի (ըստ Ա. Լաստիվերտցու լամա երեք, դ. ԺԳ, իսկ Սմբատի՝ լամիսս չորս), էջ 67), որից հետո Ատոմ Արծրունու երաշխավորությամբ տեղափոխվում Սեբաստիա Ս. Նշանի վանքը, երկու տարի էլ այստեղ է ապրում և մահանում 1059 թ. (էջ 38—42): Կոստանյանը, բյուզանդացիների կողմից Անիի գրավումը նշանակելով 1045 թվականին, գրում է. «Անույ մատնութիւնից տասն և չորս տարի յետոյ կնքեց տէր Պետրոս իւր մահկանացուն» (էջ 42): Տես և հմմտ. «Աղգ. Հանդէս» 1917 թ., դիրք XXI, էջ 62:

³ Հմմտ. վերևում էջ 25, Յ. Ոսկեան «Յովհաննէս Սարկավազի կեանքը» («Հանդէս Ամսօրեայ» 1925 թվին, էջ 28), Գ. Զարբհանլեան «Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն» (Գ—ԺԳ դար), Վենետիկ, 1888, էջ 588, Ալիշան «Յուշիկք հայրենեաց Հայոց», Վենետիկ, 1921, հատոր երկրորդ, էջ 272: Սակայն «Բազմավեպի» (1847 թ. էջ 214) հոդվածներից մեկում Հ. Սարկավազի մահը նշանակված է 1130 թ.:

XIV

Թաթեոս Առաքելուն և Սանդրդասյ կուսին մարմինն ի Հայոց Թվականին ՃՀ (721)-ին գտվելի հրաշօք և զարմանալի բանիւք:

5 Թվականին ԶՃԺԱ (1162) «Արդ պաղատիմք» ասաց հրեշտակաց վերայ:

Թվականին ՌՃԴ (1655) Փիլիպոս կաթողիկոսն վաղճանեցաւ. աստուած ողորմի հոգու[ն]. Ան տարին Ներսէս կաթողիկոսըն ալ Աէսայ վաղչանեցաւ.¹ աստուած ողորմի հոգուն. ամեն.

10 Թվականին ՆԾԲ (1003) վաղճտնեցաւ Գրիգոր Նարեկացին: Թվականին ՇՀԹ (1130) Սարգաւաք վարդապետն վաղճանեցաւ.²

Թվականին ՈՒԲ (1193) վաղճանեցաւ Նէրսէս³ Կլայեցին.

Թվականին ՈՒԷ (1198) Ներսէ[ս] Լամ[ր]րոնաց[ի]ն.⁴

Թվականին ՇԶ (1057) վաղճանեցաւ Պետրոս Գետայդարձըն.

15 ՇՈԷ (1098) առին զԾրուսաղէմ.⁵

ՆՂԴ (1045) առին ըզՍիս:

ԶԲ (1453) առին զՍտըմբօլ:

ԶԻԲ (1473) առի[ն] ըզԿաֆան.⁶

ՆԿԷ (1018) Սէնեքէրեմ էլաւ ի Վանայ և եկաւ ի Սէփաս-

20 տիեայ:

Թվականին Կ (611) էլաւ չարն Մահմետ:

ՌԻ (1571) էլաւ Խաղաղէզ.⁷

ՊԼ (1381) էլաւ Լէկթէմուրէ.⁸

25 ՌԼԴ (1585) Օսման փաշան իյառ Թարվէզ և մեղ գտակ գրին.¹⁰

Թվականին ՊԼԷ (1388) Թօղտամիշ անուն խան եկել է ի Խրիմ:

Թվականին ՌՃԱ (1652) էր, Պիլիպոս կաթողիկոսն ի սուրբ էջմիածնայ ի Ստ[ա]մբա[ւ]լ էկաւ. ԻԴ (24) վարդապետով, Ե (5) եպիսկոպոսովք:

ԺԱՆՈՒՆԱԳՐԱԿՈՑՈՒՆՆԵՐ

1. Ներսես Սերաստացի, Սսի կաթողիկոս 1648—1654 թ. թ.։ Մահվան տարեթիվը նշված է 1652 թ.։ («Հանդէս Ամսօրեայ», 1922 թ., էջ 464)։ Օրմանյանը նշում է, թե 1653 թ. Ներսեսին հաջորդել է Բորոսը («Ազգագատում», էջ 2516), սակայն Հալեպի ձեռագրերի ցուցակում (հ. Ա., էջ 128) Ներսեսը 1654 թ. կենդանի է հիշվում։ Հետևապես ժամանակագրության այն վկայությունը, թե Ներսեսը մահացել է 1655 թ., պետք է որ ստույգ լինի։
2. Հով. Սարկավազի մահվան տարեթիվը ընդունված է 1129 թ.։ Տես և հմմտ. I ժամանակագրություն, էջ 25, 28, ծանոթ. 13։
3. Բնագրում «Նէրսէս» ձևով։ Ներսես Կլայեցին մահացել է 1173 թ. օգոստոսի 16-ին, հինգշաբթի։ Տես էջ 76, 92, ծանոթ. 24։ Բնագրի «ՈՒՆԲ» տարեթիվն ըստ երևույթին գրչագրական սխալ է և պետք է լինի «ՈՒԲ»։
4. Համաձայն Ալիշանի Ներսես Լամբրոնացին մահացել է 1198 թ. հուլիսի 14-ին («Սիսուան», էջ 552)։
5. Հեղինակը նկատի ունի խաչակրաց առաջին արշավանքի ժամանակ Նրուսաղեմի գրավումը, սակայն այն տեղի է ունեցել 1099 թ. հուլիսի 15-ին։ Տես վերևում, էջ 90, ծանոթ. 7։
6. Օսմանական թուրքերի կողմից Կաֆայի, ինչպես նաև Ղրիմի նվաճումը տեղի է ունեցել 1475 թվին։ Տես XXIII ժամանակագրություն, ծանոթ. 5։
7. Տես և հմմտ. XIX ժամանակագրություն։
8. Բնագրում սույն բառը գրված է հապաված՝ «Խպզուէս» ձևով, այդպես էլ թողեցինք, բացատրել չկարողանալու պատճառով։
9. Սույն վկայությունը ստույգ չէ. տես և հմմտ. էջ 118, 122, ծանոթ. 20, 21։
10. Խոսքը վերաբերում է Թուրք-պարսկական (1578—1590 թ. թ.) հերթական պատերազմի ժամանակ, Օսման Յուզդեմիր փաշայի կողմից Բաժրիզի գրավմանը։